

“Wat bedoel je, een ei of een ui?” De rol van fonetiek in de verwerving van het Nederlands bij Tsjechen

„Myslíš vajíčko nebo cibuli [ei] x [Λü]?” Role fonetiky při akvizici nizozemštiny českými mluvčími

Marta Nováková, Ústav jazykovědy FFMU v Brně

0. Abstract

Fonetika a nácvik výslovnosti hrají důležitou úlohu při akvizici cizího jazyka. Cílem tohoto příspěvku je upozornit na specifické vokály a diftongy nizozemštiny a jejich akvizici českými mluvčími. Pomocí kontrastivní analýzy vokalického inventáře a diftongů zkoumaných jazyků chci poukázat na vzájemné rozdíly mezi oběma jazyky na fonetické a fonologické úrovni. Na základě toho chci ukázat, jak je důležité neopomíjet roli mateřštiny při výuce cizího jazyka.

1. Úvod

Fonetika hraje důležitou roli při akvizici cizích jazyků. Jazyky se učíme, abychom spolu mohli komunikovat. Nedílnou součástí komunikace je porozumět si. Abychom si však dobře rozuměli, musíme produkovat pro daný jazyk přijatelné hlásky. Jsou hlásky a jejich seskupení, které je přímo nutné vyslovit co nejpřesněji, abychom neporušili smysl slova a celého sdělení. “Wil je een ui?” x “Wil je een ei?” [Λü] x [ei] viz podtržené v tomto pořadí. („Chceš cibuli?“ nebo „Chceš vejce?“) Položí-li český mluvčí tuto otázku, obvykle artikuluje podtržené diftongy jinak než nizozemský rodilý mluvčí, a význam tedy nebývá hned jasný. V tomto příspěvku se zaměřím na českou výslovnost nizozemštiny. Beru v potaz standardní kultivovanou výslovnost obou srovnávaných jazyků bez dialektické variace.

Mohu konstatovat, že pokud Čech položí nizozemskému rodilému mluvčímu výše uvedenou otázku, nedočká se většinou hned odpovědi, ale nejdřív přijde otázka: „Máš na mysli cibuli, nebo vejce?“ Jiný příklad: pokud český mluvčí vysloví větu: “Dat is een [mir]“ ([dɑt Is ɔn mir]) tímto způsobem, musí se nizozemský rodilý mluvčí dovtípit, zda má na mysli slovo *mier* nebo *muur*. (mravence nebo zeď, [i] x [ü] v tomto pořadí. Přitom pro češtinu je rozdíl [i] x [ü] irrelevantní).

Z vlastní zkušenosti vím, že některé nizozemské hlásky jsou pro české mluvčí nadměru obtížné k naučení, a to nejen pro začátečníky; chyby ve výslovnosti určitých hlásek se objevují i u pokročilých studentů.

Proč se objevují právě tyto chyby, v jakých kontextech se objevují a jak je možné je řešit?

2. Popis výzkumu

V letech 2004 - 2005 jsem v rámci přípravy diplomové práce zkoumala vlastnosti vokálů a konsonantů a konsonantů v kontextu. Na základě vzájemných rozdílů mezi nizozemskými a českými vokály a konsonanty jsem se pokusila určit případy, které způsobují Čechům problémy ve výslovnosti a zdůvodnit je.

Jde především o hlásky, které ve fonologickém inventáři češtiny chybí nebo jsou artikulačně odlišné. U nizozemských konsonantů jsem se zaměřila také na jejich obligatorní alofony. Jevy, které byly označeny jako problematické pro výslovnost, byly vloženy do 74 vět, které jsem nechala přečíst studenty z kateder nederlandistiky v Olomouci, Brně a v Praze, nahrála je a analyzovala. Největší počet studentů tvořili začátečníci, analyzovala jsem ale i projevy studentů pokročilejších a pokročilých.

Ve větách se vedle jednotlivých vokálů, diftongů a konsonantů objevily i příklady asimilace mezi souhláskou a souhláskou (asimilace artikulačního místa u nazál a případy progresivní asimilace v nizozemštině).

V tomto příspěvku se zaměřuji pouze na vokály - monoftongy i diftongy a na jejich artikulaci v obou jazycích. Pokusím se zdůraznit rozdíly mezi oběma fonologickými inventáři a ukázat i vybrané fonologické procesy v nizozemštině, které pro češtinu nejsou relevantní.

3. Příklad českých a nizozemských vokálů

Tabulka 1: [1]

Vokály nizozemštiny

monoftongy

	přední	střední	zadní
vysoké	[i] [ɪ]		[u]
polovysoké	[ɥ]		
středové	[e] [ɛ]	[ø] [ʌ]	[o] [ɔ]
polonízké	[ø]		
nízké		[a]	[ɑ]

Vokály češtiny

monoftongy

	přední	střední	zadní
vysoké	[i:] [i]		[u] [u:]
polovysoké			
středové	[e:] [e]		[o] [o:]
polonízké			
nízké		[a] [a:]	

Na první pohled je zřejmé, že vokální trojúhelník češtiny je proti nizozemštině velmi úsporný: 13:10. Čeština má 5 vokálních fonémů krátkých: [i] [e] [a] [o] [u] a 5 dlouhých. ([i:] [e:] [a:] [o:] [u:]).¹ Kvantita v češtině nemá vliv na barvu vokálu.

Nizozemština má naproti tomu 13 vokálních fonémů v domácí slovní zásobě, které můžeme rozdělit do čtyř skupin.² Toto seskupení se týká délky vokálů. Skupiny dlouhých a vysokých vokálů se účastní stejných fonologických procesů, rozdíl mezi nimi popíší v následujícím oddíle. Jde o jejich chování, pokud se nachází v pozici před [r]. Šva [ɔ] se nachází v nepřízvučných pozicích, v českém vokálním systému zcela chybí, neboť český přízvuk nemá na charakter vokálů vliv.

Vokály nizozemštiny: [2]

1) krátké vokály: [ɑ] [ɪ] [ɔ] [ʌ] [ɛ]

2) dlouhé vokály: [a] [e] [o] [ø]

3) vysoké vokály: [i] [u] [ü]

4) němé [ɔ] - 'šva'

V tabulce jsou určité vokály zvýrazněny. Jde o vokály, které v češtině chybí – středové vokály a o vokály, u nichž se v obou jazycích liší výslovnost.

Vzájemné rozdíly mezi češtinou a nizozemštinou jsou však větší. Podívejme se tedy na ně. Co se týče výslovnosti českých vokálů obecně, lze říci, že je ve výslovnosti od sebe vždy pečlivě odlišujeme. Ve všech slabikách ve slově je vyslovujeme plně, neredukovaně. Například: nizozemské *verklappen*, *lepelrek* [vɔrklopɔ] en [lepɔlrɛk] (prozradit, přihrádka na lžičky). Zvuková podoba českých vokálů je poměrně stabilní, vliv sousední souhlásky není nápadný. Dále také můžeme konstatovat, že rozdíl v **napjatosti** u vokálů se v češtině také neuplatňuje. Z tohoto pohledu jsou české samohlásky relativně nenapjaté oproti nizozemským.

¹ Čeština má tedy 5 variant kvality a 2 varianty kvantity. Jsou zastoupeny v domácí i přejaté slovní zásobě, [o:] je však velmi okrajové. Palková (1997):170 [3], Krčmová (1995):29 [6].

² Rozdělení vokálů do skupin přejímám od Heemskerka a Zonnevelda (2000): 19 [2], používám transkripci Neijt (1994) [4] a Nováková (2005) [1], do tohoto seskupení nezařazuji diftongy a pro úplnost přidávám vokály, které se objevují v přejatých slovech, a patří tedy mezi okrajové vokály: **vokály v přejatých slovech:** [ɛ:] [i:] [ɔ:] [u:] [ü:] [oe:] [ɑ] [ɛ] [ɔ] (poslední tři vokály jsou nazalizované, správně tedy nad ně patří diakritikum ještě ~, technicky nebylo možné zavést je do textu.

Rozdíl v **otevřenosti** se u českých vokálů také neuplatňuje. Existuje sice jako doplněk rozdílu kvantity [i:] x [I], ale není vnímán jako relevantní.

Na rozdíl od toho jsou z hlediska napjatosti nizozemské vysoké a dlouhé vokály napjaté a krátké nenapjaté, takže se český a „podobný“ nizozemský protějšek liší v barvě. Například: Cz: *hele* x niz: *hele* (celé): [hele] x [he'lɔ].

Nizozemské vokály jsou dále ve znění ovlivněny sousedními konsonanty. Ty způsobují alofonickou variaci, která je pro cizince obtížná [2].

Při výslovnosti nizozemských vokálů se tedy neuplatňuje pouze rozdíl v délce, ale také rozdíl v barvě samohlásky: *tak* x *taak*, *met* x *meet*, *dok* x *dook*. [ɑ] x [a], [ɛ] x [e] en [ɔ] x [o] v tomto pořadí (větve x úkol, s x měř, dok x potopil se).

V rozdělení nizozemských vokálů do skupin mluvím o dlouhých a vysokých vokálech. Mohou se účastnit stejných fonologických procesů – např. procesu redukce vokálů, pokud nemají hlavní přízvuk. (např.: první vokál ve slovech *banaan*, a druhý ve slově *telefoon* [bɑnan] [telɔfon]) (banán, telefon).³

V češtině k redukci vokálů nedochází.

Asimilačním procesem, kterého se obě skupiny vokálů účastní, je prodloužení, následuje-li [r]. Vysoké vokály, které jsou foneticky krátké, se před [r] prodlužují, někdy dochází i ke změně barvy vokálu, např.:

bier, *moer*, *vuur* - [bi:r], [mu:r], [vü:r] oproti *biet*, *moet*, *fuut* - [bit], [mut], [füt]. (pivo, včelí matka, oheň x řepa, musí, potápka).

Dlouhé vokály (kromě hlásky [a]) se před [r] prodlužují a jsou poté „zvláště dlouhé“. Viz: *beek*, *boot*, *deuk* - [be:k], [bo:t], [dø:k] x, *peer*, *door*, *deur* - [pI:r], [dɔ:r], [dü:r]. (potok, loď, důlek x hruška, skrz, dveře) [2].

4. Vokály, které jsou pro výslovnost českých mluvčích obtížné

Analýza vybraných vět, ve kterých se výše zmíněné problematické hlásky objevily, ukázala, že opozice napjatosti a otevřenosti a rozdíl v délce, který se pojí s rozdílem v barvě vokálu, jsou realizovány až u pokročilejších studentů. U studentů všech pokročilostí zůstává problematickou hláskou [ʌ] *dus*, *zus*, [dʌs], [zʌs] (tedy, sestra), která ve výslovnosti není odlišena od hlásek [I] *zit*, *vis* [zIt], [vIs] (sedí, ryba) a [i] *tien*, *zie* [tin], [zi] (deset, vidí) a od vokálu [ü] *nu*, *vuur* [nū], [vür] (nyní, oheň).

³ Vokál se nejdříve zkrátí a poté je redukován. Vokál je považován za dlouhý, protože se nachází v otevřené slabice. Heemskerck en Zonneveld (2000): 33. [2]

Při napjaté výslovnosti u dlouhých vokálů, dochází v nizozemštině k diftongizaci. Hlásky [o] a [ø] diftongizují směrem k [w] a [e] k [j]. Akvizice jejich výslovnosti působí obtíže pouze začátečníkům. Například: *rood*, *keuken*, *zee*. [ro^wd] [kø^wken] [ze^j] (červený, kuchyň, moře)

Prodloužení, které způsobuje „r-efekt“ realizují pokročilejší a pokročilí studenti. *bier x biet* [bi:r] x [bit] (pivo x řepa). Šva [ɔ] se objevuje v několika realizacích. Nejčastějším případem je realizace jako krátké napjaté [ɛ] v kontextech, kde v nizozemštině dochází k redukci vokálů (*menukaart*, *goochelde*) [mɛnukart] [ɣoxɔldɔ] (jídelní lístek, vyčaroval) v nepřízvučné slabice. Na konci slova najdeme u českých mluvčích tři realizace, namísto jediné standardní realizace se šva [ɔ]: [ɔ] x [ɛ] a [ɪ]. (*kopen*, *lastig*) [kopɔ] [lɑstɔx] (kupovat, obtížný) [1].

5. Nizozemské a české diftongy

Čeština má 3 diftongy, z nichž se pouze poslední objevuje v nepřejatých slovech: [eɪ], [aɪ] a [oɪ]. České diftongy jsou vždy klesavé a obě části jsou plně realizovány [3].

Nizozemština rozlišuje „pravé“ a „nepravé“ diftongy. Při artikulaci pravých diftongů dochází k sklouznutí z první artikulační pozice ke druhé. Výslovnost diftongů začíná na relativně nízké pozici s rychlým pohybem nahoru, směrem k vysokému vokálu, který však není plně realizován [4].

Nepravými diftongy se myslí seskupení hlásek *aai* [aj] (hlad'), *ooi* [oj] (ovce), *eeuw* [ew] (století), *nieuw* [iɪw] (nový), *duw* [üw] (tlač). Tyto tzv. nepravé diftongy se na rozdíl od pravých diftongů skládají ze dvou zvukových segmentů. [5].⁴

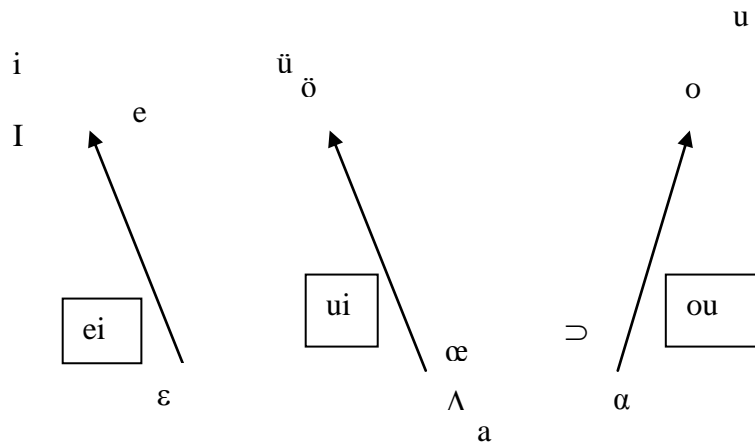
V tomto příspěvku se zaměřím pouze na popis artikulace pravých diftongů a s tím spojené problémy pro výslovnost českými mluvčími.

Nizozemské diftongy:

Pravé diftongy: [ɛi] [ɑu] [ʌü]

⁴ Nizozemská odborná literatura nemá jednotný názor na status dvojhlásek v nizozemštině. Beheydt et al. (1999) k diftongům počítají i tzv. nepravé. Nepravé diftongy je možno též považovat za sled vokálů se zakončením na polosamohlásku [j] nebo [w]. [5] Status dvojhlásek v nizozemštině je v posledních letech hojně diskutován v souvislosti se substandardní výslovností, která se nazývá Poldernederlands, a má značný vliv na standardní výslovnost zejména nizozemských diftongů.

Tabulka 2: Artikulační schéma nizozemských diftongů [5]

U diftongu [ei], ortograficky *ei/ij*, začíná realizace na pozici polo-zavřený, na pozici, která v češtině chybí. Z toho důvodu mají čeští mluvčí tendenci vyslovovat první vokál na pozici zavřený: [e]. Další výslovnostní variantou je vyslovit tento diftong jako [aj] či [æj] (aej). Podle mého názoru je to způsobeno vlivem substandardu, který se nazývá „Poldernederlands“, na původní standardní výslovnost nizozemštiny.

Artikulaci diftongu [Λü], ortograficky *ui*, jednoho z nejobtížnějších v nizozemštině pro cizince vůbec, popíši pomocí tabulky 2. Diftong začíná na pozici otevřený, kterou čeština zná, avšak sled dalších jednotlivých hláskových segmentů, které se objevují při tvoření tohoto diftongu v češtině chybí.

Jaké jsou tedy realizace dvojhlásek ve větě: “Wat bedoel je, een ei of een ui?” [Λü] x [ei] Diftong [ei] je problematický pouze pro začátečníky, testované osoby jej vyslovovaly jako [ei] nebo chybně jako [ij], v důsledku jeho dvou ortografických variant - (ei, ij) [ei] (vejce, ostrov).

Diftong [Λü] zůstává problémem ve všech stádiích akvizice jazyka. Nejčastějšími realizacemi jsou u českých mluvčích [au] a [aj], což jsou počáteční dvojhlásky zcela odlišných slov: *ouders* [audɔrs] – (rodiče) nebo *IJssel* [eisɔl] (název řeky Ijssel) a *ei* [ei] (vejce) v tomto pořadí. Tím dochází k porušení srozumitelnosti slov.

6. Závěry

Z porovnání vokalických inventářů obou jazyků vyplývá, proč jsou rozdíly mezi hláskovými systémy zdrojem problémů ve výslovnosti a akvizici nizozemštiny českými mluvčími. Zároveň jsem označila body, na které je tedy nutné se při výuce jazyka zaměřit. Návčik výslovnosti u mluvčích nizozemštiny jako druhého jazyka by měl být cílený, a to především na univerzitní úrovni. To vyžaduje důkladnou znalost nejen cílového jazyka, ale i mateřštiny těch, kteří se daný jazyk učí. Teprve pak to bude hračka dostat – v našem případě – nizozemštinu řádně do malíčku. Dan is het een eitje om het Nederlands goed onder de knie te krijgen – doslovně: pak je to vajíčko, dostat nizozemštinu dobře pod koleno.

7. Poděkování

Ráda bych poděkovala paní Prof. PhDr. Marii Krčmové, CSc. Za přečtení, posouzení a dobré rady k tomuto příspěvku a za dobré rady a nápady ve fonetice a fonologii vůbec.

8. Reference

- [1] Nováková, Marta: *Fonetische problemen van de Tsjechische studenten van het Nederlands*. Diplomová práce, FFUP, Olomouc, 2005, obhájena na Univerzitě Palackého 2005.
- [2] Don, Jan, Josée Heemskerk en Wim Zonneveld: “Fonologische inleiding” In: *Uitspraakwoordenboek*. Het Spectrum, Utrecht: 2000, pp. 7 – 44.
- [3] Palková, Zdena.: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha, Karolinum, 1997, pp. 170 – 172.
- [4] Neijt, Anneke: *Universele fonologie. Een inleiding in de klankleer*. ICG Publications, Dordrecht, 1994, pp: 28.
- [5] Trommelen, Mieke, Wim Zonneveld: *Inleiding in de Generatieve Fonologie*. Muiderberg: Coutinho, 1989, p. 17.
- [6] Beheydt, Ludo et.al.: *Uitspraak Nederlands. Tekst- en oefenboek*. Acco, Leuven, 1999.
- [7] Krčmová, Marie: “Fonetika a fonologie“. In: Grepl, M. e.a.: *Příruční mluvnice češtiny*. NLN s.r.o., nakladatelství Lidové noviny, Brno, 1995, pp. 28 – 59.

Lektorovala: Prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc., Ústav jazykovědy, FFMU, Brno